

Н. П. Бондар,
кандидат історичних наук,
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

ДЕЯКІ ЗАУВАЖЕННЯ ДО БІБЛІОГРАФІЇ УКРАЇНСЬКИХ КИРИЛИЧНИХ СТАРОДРУКІВ ХVІІІ СТ.

Йдеться про те, що, попри задовільну вивченість бібліографічного репертуару українських стародруків, насамперед завдяки виходу в 1981–1984 рр. каталогу українських стародруків Я. П. Запаска та Я. Д. Ісаєвича, практична робота з книжками надає новий матеріал та вносить уточнення й доповнення до цього каталогу. При опрацюванні масиву примірників кириличних видань друкарні Києво-Печерської лаври ХVІІІ ст. зі збірки НБУВ вдалося виявити видання, що внесені до репертуару українських книжок помилково. Неіснуючими виявилися видання рідкісні та унікальні, наприклад, «Чин молебний» 1763 р. Крім того, вдалося віднайти стародруки, не включені до жодного бібліографічного покажчика, серед них кількааркушева «Форма» 1763 р. із розпорядженням про читання текстів Апостола. Встановлено, що було лише одне, а не два видання «Тріоді пісної» 1743 р. та «Чину молебного» 1754 р., і навпаки, два видання Акафістів 1731 р. із відмінностями в художньому оформленні.

Ключові слова: стародруки, бібліографія українських кириличних стародруків, уточнення бібліографії, київські видання ХVІІІ ст.

Аналіз бібліографічного опрацювання українських стародруків, насамперед кириличних, свідчить про високий ступінь дослідженості цього масиву видань, у першу чергу, завдяки виходу в 1981–1984 рр. каталогу «Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні: 1574–1800», у двох книгах, трьома випусками [2–4], що охопив увесь репертуар українських стародруків. Цей каталог, укладений двома сподвижниками української книги, провідними вітчизняними вченими – Ярославом Дмитровичем Ісаєвичем та Якимом Прохоровичем Запаском, відіграв визначну роль у розвитку бібліографії українських стародруків, яку складно перебільшити. Звичайно, як і будь-яка велика за обсягом і значним охопленням матеріалу праця, каталог містить деякі неточ-

ності, і на сьогодні потребував би розширення, доповнення та уточнення переважної більшості вміщених описів. Така робота є складною, тривалою, потребує зусиль колективу фахівців, відтак можлива лише за державної підтримки та зацікавленості, про яку поки, на жаль, не йдеться. Тому нові й нові покоління бібліографів розпочинають свою працю на матеріалі каталогу, виданого в 80-ті роки ХХ ст., низько схиляючи голову перед подвижницькою працею Я. Д. Ісаєвича та Я. П. Запасака. Їхній каталог служитиме багатьом поколінням книгознавців, бібліографів, бібліотекознавців і представників всіх інших сфер гуманітарних знань, які цікавляться українським книговидавництвом XVI–XVIII ст. Варто вказати й на те, що сьогодні каталог став бібліографічною рідкістю, і, на наш погляд, вкрай потребує термінового факсимільного перевидання.

За той час, що пройшов від публікації каталогу Запасака та Ісаєвича [2–4], виявлено загалом небагато кириличних видань, що не ввійшли до його складу, – серед них здебільшого рідкісні підручники Псалтирі, Часовники, а також недатовані додаткові частини до Требників, Службеників, Акафістів тощо. Вірогідно, більше змін стосується того, що з переліку українських стародруків вилучаються окремі позиції, що з'явилися внаслідок помилок здебільшого кількох бібліографів одночасно. Особисто нас, одразу ж, насторожують описи унікальних примірників великоформатних богослужбових видань, збережених в одному сховищі. Здебільшого такі примірники атрибутуються зовсім до інших видань.

Декілька подібних випадків фіксації в каталозі Запасака та Ісаєвича неіснуючих або невірно описаних кириличних стародруків нам вдалося виявити під час перегляду масиву кириличних стародруків XVIII ст. друкарні Києво-Печерської лаври з фондів відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ).

Зокрема, нашу увагу привернула інформація про існування двох видань Тріоді пісної, що з'явилися в друкарні Києво-Печерської лаври упродовж 1743 р. [3, № 1456–1457, с. 65–66]. Одне з видань мало формулу [1], 445 арк., і фіксувалося в сімох книгосховищах [3, № 1456, с. 65]. Наступне видання того ж року [3, № 1457, с. 65–66] мало іншу кількість аркушів – [1], 424, 9 арк., його примірники були виявлені в Державному історичному музеї в Москві та ЦНБ (тодішня назва НБУВ). Перегляд 12 примірників фонду відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ показав, що всі вони містять однакові початкові аркуші, однак один

з примірників з шифром Кир.455п, починаючи з аркуша 76, що вставлений після 72, відрізняється друком від усіх інших. Саме цей примірник і став «винуватцем» окремого бібліографічного опису спочатку в каталозі збірки 1958 р. [6, № 605, с. 137], потім повторений в каталозі Запаска та Ісаєвича [3, № 1457, с. 65–66]. Насправді примірник є конволютом, у межах якого об'єднано два видання, що не є рідкістю для кирилических стародруків – у примірнику початкові аркуші до 72 включно належать до звичайного видання Тріоді пісної 1743 р., а наступні, починаючи від 76 і до кінця, – до видання Тріоді пісної киево-печерського друку 1715 р., і в ньому бракує як початку, так і кінцевого аркуша [10] третього рахунку. Відтак, видання Тріоді пісної з формулою [1], 424, 9 арк., насправді не існувало, його опис з'явився внаслідок неуважного дослідження одного з примірників збірки НБУВ Кир.455п. У 1743 р. друкарня Києво-Печерської лаври випустила тільки одне видання Тріоді пісної, а інше постало внаслідок помилки в бібліографічних покажчиках.

Причиною формування конволюта подібного складу став, очевидно, не ушкоджений стан примірника 1715 р., а його пріоритетність для власника книги. Примірник походить з бібліотеки Лікарняного Миколаївського монастиря, тобто богадільні Києво-Печерської лаври. У збірці того ж монастиря був й інший примірник Тріоді 1743 р., традиційного вигляду, без вставок з інших видань, що нині також зберігається у фонді відділу стародруків під шифром Кир.459п. Як ми пам'ятаємо, в цей час діяльність друкарні Києво-Печерської лаври була підпорядкована цензурі російської духовної влади, що чітко регламентувала друкування в Києві лише тих видань, які за змістом та складом відповідали московським, а також вимогу до використання православними в богослужінні саме таких відповідних текстів. Тому, вірогідно, один із власників «закамуфлював» примірник 1715 р. під пізніший 1743 р. Оправа примірника Кир.455п монтована із двох типів шкіри, первинною була чорна шкіра з тисненням, що потім реставрувалася коричневою, яку бачимо на корінці. Оправа Києво-Печерської лаври. Обріз фарбований, тому вставки не видно.

При роботі з бібліографічними джерелами завжди більше зацікавлення викликають видання, що збереглися в унікальних примірниках. На жаль, у частині цих випадків не вдається підтвердити дану інформацію. Ми вже писали окрему розвідку про унікальний примірник «Символу віру» Афанасія Александрійського 1717 р. киево-печерського друку,

надрукованого форматом у вісімку, на 356 сторінках [3, № 923, с. 30; 6, № 460, с. 111–112], який насправді виявився московським доволі рідкісним виданням учбового Псалтиря, надрукованим у 1722/1723 р., чітко не зафіксованим у сучасних бібліографічних джерелах [1, с. 3–8].

Можемо навести ще один подібний приклад – у каталозі Запаска та Ісаєвича [3, № 2294, с. 125] зафіксовано «Чин молебный, піваемый в началі новаго літа януарія в первый день» (Київ, 1763), представлений в одній збірці – ЦНБ, нині НБУВ. Дійсно, в друкованому каталозі 1958 р. фіксується «Чин молебный, піваемый в начале новаго лета» із зазначенням, що його передруковано з московського видання 1763 р. [6, № 810, с. 166]. До речі, без посилання на жодне бібліографічне джерело. За каталогами відділу стародруків видання представлене єдиним примірником із шифром Кир.5439п. Однак його дослідження *de visu* одразу ж показало, що перед нами звичайне видання відповідного чину зовсім не 1763, а 1754 р., а до нього додано два аркуші іншого видання, із зазначенням, що їх надруковано в Московській друкарні в серпні 1763 р. і передруковано в Києво-Печерській друкарні у вересні того ж року. Однак ці відомості не мають стосунку до «Чину молебного», а вміщені на унікальному примірнику аркушевого видання, не відображеного в жодному з бібліографічних джерел, вміщеному в одній обкладинці з «Чином молебним» і розташованому після нього. Назва цього видання така – «Форма / по которой в слѣдующих числѣхъ по печат/ной Табели, въ Высоторжественныя дни, / ЕЯ ІМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА, и ЕГО ІМПЕРАТОРСКАГО ВЫСОЧЕСТВА / Г[ОСУДА]РЯ ЦЕСАРЕВИЧА рожденія, тоестъ: / Апрѣля ка [= 21], Сентября к [= 20], и въ Новой годъ, и въ вікторіальныя дни, во всѣхъ Россійской ІМПЕРІИ градских, соборных, и приходских, / и ружных, и в монастырѣхъ и пустыняхъ / состоящихъ ц[е]рквахъ, на приносимыхъ Г[оспо]ду Б[о]гу / молебствыяхъ читать апостола слѣдующыя...». Тобто, це друковане розпорядження стосовно того, які тексти з Апостола належить читати на богослужіннях у дні народження російської імператриці Катерини II та її спадкоємця Павла Петровича та на Новий рік. Видання складається всього з трьох сторінок тексту разом із наведеним заголовком. Для його оформлення використано прості чорні ініціали, в колонтитулах вміщено виливні прикраси у вигляді зірочки, з обох її боків по дві квітки. Як ми зазначили, зберігся унікальний

примірник цього аркушевого видання винятково через те, що був оправлений разом із «Чином молебним» у тверду обкладинку з картону зі шкіряним корінцем. Загалом у бібліографії XVIII ст. ми не знайшли відомостей про жодне видання з такою назвою.

Варто повернутися і до розгляду вже згадуваного видання «Чину молебного» київського друку 1754 р. [3, № 1876, с. 97]. Видання, зафіксоване в бібліографії у відповідності до назви першої частини, складається з кількох структурних одиниць, кожна з яких має окрему фоліацію, тобто нумерацію аркушів. У його складі вміщено «Чин молебный, пѣваемый в началѣ новаго лѣта іануарія в первый день» – арк. 1–16 I рахунку; «Благодарение о получении прошения, и о всяком благодѣяніи Божіи» – арк. 1–10 II рахунку; «Канон молебный ко пресвятѣй Богородицѣ, Творение Феостирікта монаха» – арк. 1–10 III рахунку; «Мѣсяца септемврія в є [= 5] день. Служба святому пророку Захаріи и свѣтей праведнѣй Елісавети» – арк. 1–24 IV рахунку; «Служба благодарственная Богу в Троицѣ святой славимому, О великой Богом дарованной побѣдѣ над свѣйским королем Каролом ві [= XII], и воинством его, содѣянной под Полтавою. В лѣто ѧѵѹ [= 1709], мѣсяца іунія в кз [= 27] день» – арк. 1–37 V рахунку.

Вміщена тут у п'ятому рахунку «Служба благодарственная Богу в Троицѣ святой славимому, О великой Богом дарованной побѣдѣ над свѣйским королем Каролом» у каталозі Запаса та Ісаєвича описана чомусь ще раз під окремою позицією [3, № 1870, с. 96] із посиланням на збірки ЦНБ (тобто НБУВ) і ДБЛ (нині РДБ) без зазначення будь-яких бібліографічних джерел. У нашій збірці «Чин молебний» 1754 р. представлений 12-ма примірниками, в складі кожного з них є всі зазначені частини, тому неправомірно описувати одну окрему частину як самостійне видання. Інша справа, що частини за змістом незалежні одна від іншої, окремий рахунок аркушів у кожній з них вказує на вірогідне їхнє окреме розповсюдження і використання. Цей збірник можна класифікувати як видавничий конволют. Він має окрему нумерацію не тільки аркушів, але й зошитів – кожна з частин починається з сигнатури «а». Крім того, в цьому виданні немає титульного аркуша зі спільною для всіх складових назвою, вихідні відомості «Печатано в Кієвопечерской типографіі, 1754 года» розміщено на останньому аркуші 37 п'ятого рахунку під текстом. У такому випадку кожна із частин збірника-конволюта варто розписувати як окреме видання.

Крім того, в каталозі Запаса та Ісаєвича [3, № 1877, с. 97] вміщено під цим же 1754 р. опис ще одного «Чину молебного», що складається всього з 36 аркушів і містить сторінки в лінійних рамках з посиланням на збірку ДБЛ (нині РДБ, Москва). Нам видається, що й тут трапилась помилка, і це видання можна ототожнити із попереднім «Чином» з п'яти складових частин. Уміщене при описі посилання на позицію каталогу Ундольського [10, № 2209, стб. 216] фіксує раніше загадану «Службу благодарственную о победе под Полтавою». Посилання на каталог Срезневського та Бема – з помилково вказаним номером сторінки, і там вміщено два описи «Чинів» (до речі, під більш доречною назвою «Молебныя пѣнія»), з однаковою формулою і з відмінністю в тексті останнього рядка аркуша 10 зв. другого рахунку із посиланням на примірники збірки БАН [9, с. 287–288, 283–284]. Представлені в фонді НБУВ примірники такої відмінності в тексті не демонструють. Відтак із трьох зафіксованих у каталозі Запаса та Ісаєвича «Чинів молебних», що вийшли друком у XVIII ст., насправді існувало лише одне видання збірника-конволюта, з п'яти частин, 1754 р., інші ж два постали внаслідок неточностей в різних бібліографічних джерелах.

Примірники збірки НБУВ подають доповнення і до інших позицій опису в каталозі Запаса та Ісаєвича. Наприклад, у їхньому каталозі [3, № 1167, с. 46] описано видання Акафістів з Канонами, 1731 р., серед особливостей якого вказано на наявність гравюр-мідеритів і розміщення тексту та ілюстрацій в гравірованих орнаментальних рамках. Проте дослідження чотирьох примірників збірки НБУВ свідчить, що існувало ще одне видання Акафістів з Канонами, 1731 р., з гравюрами-дереворитами, сторінки якого розміщено в лінійних рамках. У збірці НБУВ налічується аж три примірники з такими особливостями, і два з них зі збереженими титульними аркушами. У цьому виданні використано мідеритні титул та фронтиспіс із сюжетом Вознесіння Богородиці за підписом А. Козачковського, а далі по тексту дереворитні гравюри без підписів.

Крім того, в НБУВ зберігається й один примірник (шифр Кир.5774п) із мідеритними сюжетними гравюрами та сторінками, розміщеними в барокових гравірованих рамках. Ілюстрації з підписами А. Козачковського (подекуди сліди витирання підпису) та Мокія, що відповідає описові каталогу Запаса та Ісаєвича [3, № 1167, с. 46]. Однак у примірнику не зберігся титульний аркуш, для його атрибуції

використано відомості на аркушах зі згадками про тогочасних представників імператорської родини, поминання в книгах церковного вжитку було обов'язковим, і його правдивості і відповідності суворо дотримувалися. На аркуші 155 згадано імператрицю Анну Іоанівну.

Вірогідно, примірник із мідеритними гравюрами та аркушами в барокових мідеритних рамках описано в каталозі І. С. Свінціцького [8, № 329(168), с. 93] (цікаво, що він називає вміщені тут гравюри сталеритами). Також гравюри-мідерити саме цього примірника детально описані П. М. Поповим у «Матеріалах до словника українських граверів» під біографіями Аверкія Козачковського [7, с. 62–63] та Мокія [7, с. 86].

Із посилань Запаса та Ісаєвича на каталоги В. М. Ундольського та С. О. Петрова, Я. Д. Бирюка та Т. П. Золотар [6, № 530, с. 125] незрозуміло, йдеться про видання в гравірованих чи в лінійних рамках. Ф. П. Максименко [5, № 345, с. 58] на рамки не вказує, проте зазначає граверів – А. Козачковського та Мокія, відтак, вірогідно, він фіксує примірник видання в гравірованих рамках.

Обидва видання мають подібний набір та розміщення тексту, однакову кількість аркушів, в обох використано великі ошатні ініціали із сюжетними зображеннями. Тому доводиться припустити, що 1731 р. вийшло друком два видання Акафістів у двох доволі схожих варіантах.

Відтак робота зі стародруками вимагає уважного ставлення до джерел, і в тому числі до найавторитетніших, серед яких каталог українських стародруків Я. П. Запаса та Я. Д. Ісаєвича, внесення до них змін, уточнень і доповнень, і, врешті-решт, підготовки каталогу українських стародруків, що відобразив би сучасний стан бібліографічного опрацювання та наукового дослідження цього масиву книжок.

Список використаних джерел

1. Бондар Н. П. До атрибуції стародруків: псевдоунікальний київський примірник видання «Символу віри» Афанасія Александрійського 1717 р. друкарні Києво-Печерської лаври // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип. 16. – К., 2012. – С. 3–8.

2. Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні: 1574–1800 / Я. П. Запаско, Я. Д. Ісаєвич. – Кн. 1: 1574–1700. – Львів: Вищ. школа, 1981. – 136 с.: іл.

3. Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні: 1574–1800 / Я. П. Запаско, Я. Д. Ісаєвич. – Кн. 2. Ч. 1: 1701–1764. – Львів: Вища школа, 1984. – 131 с.: іл.
4. Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні: 1574–1800 / Я. П. Запаско, Я. Д. Ісаєвич. – Кн. 2. Ч. 2: 1765–1800. – Львів: Вища школа, 1984. – 128 с.: іл.
5. Максименко Ф. П. Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках: 1574–1800 / уклад Ф. П. Максименко. – Львів: Вища школа, 1975. – 127 с.
6. Петров С. О. Славянские книги кирилловской печати XV–XVIII в.: Описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке УССР / сост. С. О. Петров, Я. Д. Бирюк, Т. П. Золотарь. – К.: Изд-во АН УССР, 1958. – 264 с.
7. Попов П. М. Матеріяли до словника українських граверів / Павло Попов. – К., 1926. – 141 с.
8. Свінцицькій І. Каталог книг церковно-славянської печати / зладив І. Свінцицькій. – Жовква: Печатня оо. василіян, 1908. – 213 с.
9. Срезневский В. И. Издания церковной печати времен императрицы Елисаветы Петровны / Описали В. И. Срезневский, А. Л. Бем. – Пгр.: Тип. Имп. АН, 1914. – 557 с.
10. Ундольский В. М. Очерк славяно-русской библиографии В. М. Ундольскаго, с доп. А. Ф. Бычкова и А. Викторова / издание Публичного и Румянцевскаго музеев. – М.: Тип. Грачева и К°, 1871. – 387 стлб. – (Хронологический указатель славяно-русских книг церковной печати с 1491 по 1864 год. Вып. 1).

Summary

The article introduces new materials to the investigation of Ukrainian early printed books. Corrections and elaborations to the Catalogue of Zapasko and Isaevich were made. Exploration of XVIIIth century Cyrillic books of Kyiv-Pechersk Lavra printing house of NBUV collection enabled to reveal editions, which were erroneously included in repertory of Ukrainian books. Among them there are rare and unique editions, such as a not existing Prayer Rite (1763). Besides, books, not included in any catalogues, such as few lists of a Form (1763) with instructions for reading the Apostle, were found. Also it was discovered, that there was only one edition of Lenten Triodion (1743) and Prayer Rite (1754) and two diversely decorated editions of Acatistus (1731).

Key words: early printed books, bibliography of Ukrainian early printed Cyrillic books, elaboration of bibliography, Kyiv editions of XVIII century.